

RAZISKOVANJE

HRIBOVSKKE KMETIJE KOT PRVINA
KULTURNE POKRAJINE

Eva Konečnik

UDK: 91(497.4-18):631.111(23)

COBISS: 1.04

IZVLEČEK

Hribovske kmetije kot prvina kulturne pokrajine

Članek predstavlja samotne hribovske kmetije kot najbolj značilno naseljitveno obliko slovenskega hribovskega sveta. S pomočjo anketiranja na kmetijah avtorica na primeru Slovenjgraškega Pohorja ugotavlja, katere prvine, povezane s kmečkimi gospodarstvi, oblikujejo hribovske kulturne pokrajine.

ABSTRACT

Solitary homesteads as element of cultural landscape

Solitary homesteads as the most typical form of the settlement pattern in the Slovene hills are presented in the article. On the basis of information, gathered by questionnaire on the Slovenj Gradec Pohorje, the author states the elements, connected with homesteads, that transform cultural landscape.

AVTOR

Eva Konečnik

Naziv: profesor geografije in zgodovine
Naslov: Mislinjska Dobrava 47, 2383 Šmartno
pri Slovenj Gradcu, Slovenija
Telefon: +386 (0)602 53 593
E-pismo: eva.konecnik@guest.arnes.si

Najpomembnejše prvine, ki določajo pejsaž hribovske kulturne pokrajine so:

- razmestitev kmetij glede na kamnine, prsti in vode, nadmorsko višino, naklon, ekspozicijo in oblike površja ter glede na oddaljenost od krajevnih središč s cerkvijo,
- raba zemljišč (zemljiške kategorije),
- prevladujoča gospodarska dejavnost,
- sestava prebivalstva in
- oblika kmečkega doma.

Hribovske kmetije smo raziskovali na delu Slovenjgraškega Pohorja med Golavabuko in Malo Mislinjo. V vzorec smo zajeli sto enajst kmetij v šestih naseljih. Večino podatkov smo zbrali s terenskimi deli, predvsem anketiranjem in kartiranjem, ter iz literature, zlasti iz razprave Ivana Gamsa Hribovske kmetije Slovenjgraškega Pohorja, ki je izšla v Geografskem zborniku (4).

Pomembna naravna sestavina pokrajine, ki določa razmestitev kmetij, so kamnine, saj vplivajo na reliefne oblike, vodne razmere in kakovost prsti, s tem pa tudi na rastje. Na obravnavanem območju prevladujejo metamorfne in magmatske kamnine. Pri razmestitvi kmetij še posebej izstopa dacit, na katerem prevladujejo večji nakloni in zato tanjša skeletna prst, ki je neprimerna za obdelavo. Zato je število kmetij na tej podlagi zelo majhno.

Preglednica 1: Število kmetij glede na kamninsko podlago.

Kamninska podlaga	Število kmetij
muskovitno-biotitov gnajs s prehodi v blestnik z žilami pegmatitnega gnajsa	27
stavrolitov blestnik s prehodi v gnajs	10
biotitno-muskovitov blestnik s prehodi v gnajs	40
biotitno-amfibolov skrilavec, amfibolit, uralitiziran diabaz	4
apnenec, lapornat apnenec	0
amfibolit s prehodi v amfibolov skrilavec	2
diaforit	21
dacit	7

Ker so kamnine neprepustne, se je razvila gosta mreža vodotokov, ki je bila v času kolonizacije pomemben razmestitveni dejavnik. Kmetije ležijo na obvladljivih razdaljah od te

kočih voda, ki so bile v preteklosti edini energijski vir. Kar 57 % hribovskih kmetij je imelo do sredine tega stoletja lašten mlin, 10 % pa tudi žage na vodni pogon. Še danes imajo vse kmetije, razen ene, na tem območju nepresahljive vire pitne vode.

Na lego hribovskih kmetij je močno vplivala nadmorska višina in z njo povezane podnebne razmere. Zgornja meja inverzne plasti na Slovenjgraškem Pohorju poteka največkrat na nadmorski višini od 800 do 900 m. Nad to ločnico se možnosti za kmetovanje poslabšajo. Zato kar dve tretjini kmečkih gospodarstev leži nižje od 900 m. Pod 800 m prevladuje živinoreja, višje pa gozdarstvo.

Z nadmorsko višino se spreminja tudi povprečna velikost kmetij. Višje ležeče kmetije so večje. Že Pavle Blaznik je pri študiju srednjeveških virov ugotavljal, da so bile starejše kmetije manjše od mlajših, saj so zavzele podnebno in reliefno ugodnejše površine. Mlajša kolonizacija se je morala zadovoljiti z manj ugodnimi območji, zato so kmetije za preživetje potrebovale večja zemljišča.

Preglednica 2: Povprečna velikost kmetij in površina gozda glede na nadmorsko višino.

Višinski pasovi (m)	Kmetije (ha)	Gozd (ha)
do 600	12,2	6,0
601 do 700	15,0	8,9
701 do 800	18,5	12,8
801 do 900	23,9	17,7
901 do 1000	28,4	18,6
1001 do 1100	40,3	31,5
1101 do 1200	36,6	10,4

Razmestitev kmečkih gospodarstev je povezana tudi z oblikami in nakloni površja. Kmetije ležijo večinoma na širokih, izrazitih policah prisojnih pobočjih; na enakomerneje padajočih pobočjih, na vrhovih in slemenih, pa tudi v kotanjah in grapah. Zemljišča kmetij so predvsem na naklonih med 20 in 40 %, (11,5 do 22°), ki še omogočajo pašno-košni sistem z živinorejo.

V kolonizacijskih časih in kasneje so bile kmetije samooskrbne in zato bolj ali manj

neodvisne od dolinskih središč. Glavni dejavnik, ki je ljudi privabljal v nižinske vasi, so bile cerkve. Zaradi tovrstne navade so domove gradili v še obvladljivi oddaljenosti od središča s cerkvijo. Tako največji delež kmetij (44 %) vzorčnega območja leži med 1250 in 2500 m zračne razdalje od takšnega središča.

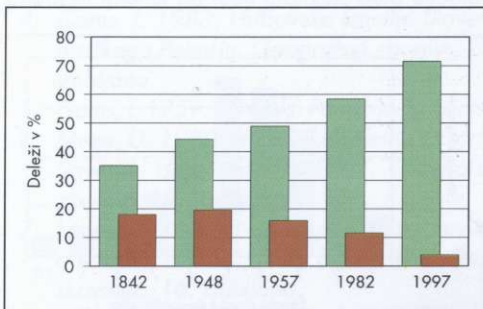
Pejsaž hribovske kulturne pokrajine v veliki meri določa način rabe zemljišč, tudi gozda, katerega delež z višino narašča. Nad 800 m dosega tolikšno površino, da gozdarstvo postane prevladujoča gospodarska dejavnost. Delež gozda narašča tudi z večanjem naklona.

Kakšna bo kulturna pokrajina v prihodnosti, nakazuje dejstvo, da se obseg gozdnih površin bolj ali manj stalno veča že od začetka 19. stoletja.

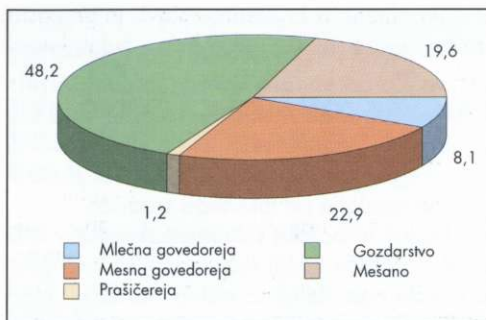
V pokrajini je močno ozelenjevanje. Poljedelstvo se opušča predvsem na bolj strmih in višjih predelih, kjer njiv skorajda ni več.

Posledica rabe zemljišč, naravnih možnosti, družbenih razmer in aktivnosti posameznika je prevladujoča gospodarska dejavnost kmetij. Na skoraj polovici aktivnih hribovskih kmetij prevladuje gozdarstvo, na tretjini pa živinoreja. Mlečno živinorejo je v zadnjem času zamenjala mesna, ki zahteva manj dela in pogosto prinaša večje zasluge.

Zanimive so dopolnilne dejavnosti, na primer avtoprevoznništvo, avtoličarstvo, keramičarstvo, predelava lesa, turizem, gojenje jelenov, proizvodnja bučnega in totrovega olja ter proizvodnja energije, ki mnogokrat nimajo

Slika 1: Delež gozda (zeleno) in njiv (rjavo) v naselju Golavabuka od 19. stoletja do leta 1982 (4) in leta 1997.

Slika 2: Prevladujoča gospodarska usmerjenost aktivnih, naseljenih hribovskih kmetij na obravnavanem območju.

nobene stične točke s pokrajino oziroma osnovno usmeritvijo kmetije.

Povprečna velikost kmetij obravnavanega območju je 21,9 ha, kar je manj od povprečja za celotno Slovenjgraško Pohorje, ki je 27,1 ha (4), in od povprečja za vsa hribovska območja v Sloveniji, ki je 41,7 ha (6). Večje od povprečne vrednosti so predvsem kmetije, ki segajo na ovršje Pohorja, kar je predvsem posledica slabšanja klimatskih pogojev.

Velikost kmečkih gospodarstev je povezana med drugim tudi s prevladujočo gospodarsko dejavnostjo. Tako so gozdarske kmetije velike povprečno 28,5 ha, živinorejske 13,7 ha, mešane pa 13,5 ha.

Analiza gospodinjestev obravnavanega območja je pokazala, da je število prebivalcev na kmetijah bolj povezano s težavostjo obdelovanja kot z velikostjo zemljišča. Izračun korelacije med številom ljudi na kmetiji in njeno

Slika 3: Število aktivnih hribovskih kmetij glede na število članov gospodinjstva.

velikostjo je na primeru Pohorja pokazal (8), da je med njima zelo nizka stopnja povezanosti ($r = -0,28$).

Praviloma imajo največ članov mešana kmečka gospodarstva, najmanj pa kmetije, ki so usmerjene v gozdarstvo. Popolno sestavo družinskih članov (stara starša, gospodarja, vsaj trije otroci) ima le 14,9 % vzorčnih gospodinjestev. Petina aktivnih kmečkih gospodinjestev je glede na sestavo prebivalstva že ogroženih. To so kmetije, na katerih vztraja le še eden od družinskih članov ali dva člana z neurejenim nasledstvom. Dodatna desetina kmetij ima naslednike, ki pri starosti nad 25 let še niso poročeni. Ob vseh drugih problemih sta danes najočitnejši zavori napredka številnih hribovskih kmetij prav vprašanje ženitve oziroma možnost in vprašanje nasledstva, ki je urejeno pri manj kot tretjini raziskanih kmetij v Sloveniji (7).

Primerjava podatkov starostne sestave prebivalstva leta 1982 na Slovenjgraškem Pohorju (4) in danes na obravnavanem območju je pokazala na zmanjševanje deleža otrok in mladih do 15 let. Nekoliko se je povečal odstotek prebivalstva v aktivni dobi od 16. do 64. leta starosti, najbolj opazno pa je povečanje deleža v starosti 65 let in več. Povprečna starost prebivalstva na območju je 43,5 leta, starostni indeks pa 74,8.

Podatki o spolni sestavi prebivalstva na celotnem Pohorju kažejo prevlado moških, na izbranem območju Slovenjgraškega Pohorja pa so nekoliko številčnejše ženske (51,7 % vsega prebivalstva). To je za nadaljnjo rast in proizvodno preobrazbo kmetij, ki praviloma potrebujejo več moške delovne sile, neugodno.

Izobrazbena raven prebivalstva je nizka, saj ima kar 49,6 % prebivalcev, starih nad 15 let, dokončano samo osnovno šolo ali manj. Le 3 % prebivalcev imajo kmetijsko ali gozdarsko izobrazbo, kar je glede na njihove korenine presenetljivo. Dokončano fakulteto imajo prav tako samo 3 % prebivalcev območja.

Danes je skoraj nujno, da je zaposlen vsaj en član družine. Razmerje med kmečko in nekmečko delovno silo je 2,4 : 1, kar pomeni, da na dva kmečka delavca pride en zaposlen, ki dela izven kmetijske dejavnosti. Posledica vse

bolj množičnega zaposlovanja v nekmetijskih dejavnostih pa je, da sta po zaposlitveni sestavi kar dve tretjini kmetij mešani.

Za celotno Pohorje je bilo ugotovljeno (8), da velikost kmetije rahlo vpliva na število zaposlenih v neagrarnih dejavnostih ($r=0,42$). Podobno velja za obravnavano območje, saj se sorazmerno z manjšanjem posestva večja število zaposlenih izven kmetijstva, ki pa je seveda odvisno tudi od prebivalstvene sestave gospodinjstev, prometnic, bližine in zmožljivosti zaposlitvenih središč, tradicije in podobnega. Nekmetijske zaposlitve vnašanje v pokrajino nove poteze in vplivajo na njeno preobrazbo.

Oblika kmečkega doma ima kot prvina kulturne pokrajine skoraj enako pomembno fiziognomsko in funkcijsko vlogo. Kompleksno vpetost v pokrajino odsevajo predvsem stari, tradicionalno grajeni domovi.

Avtohtoni kmečki domovi izhajajo iz »pohorskih dimnic«. So pritlične, redkeje nadstropne stavbe s podolgovatimi tlorisi. Strehe so izrazite, velike, strme, dvokapne, s šopi v zaključkih (3). Prvotna kritina so bile lesene skodle ali deske. Okna so majhna in razvrščena simetrično glede na prostore v notranjščini. Pretežno lesena stavba ima le skromne posebne arhitekturne detajle, ali pa jih sploh nima (1).

Na obravnavanem območju je 34 % vseh stavb tradicionalnih kmečkih hiš z deloma ohranjenimi avtohtonimi arhitekturnimi prvini. Popolnoma avtohtone stavbe so zelo redke. Adaptiranih in »pomeščanih« je 31,6 % stanovanjskih stavb, novih pa 34,6 %. Novogradnje nimajo avtohtonih arhitekturnih členov in niso prilagojene posebnostim kmečkega načina življenja.

Kmečki dom sestavljajo poleg stanovanjskih hiš še druge stavbe z novejšimi gradbenimi prvini in materiali, drugi pa celo izginjajo, na primer kašče. S stanovanjsko hišo, hlevom, skednjem, kaščo, čebelnjakom in utami različnih namembnosti se je v preteklosti sklenil krog kmečkega doma. Zaradi današnje živinorejske usmerjenosti in splošnega razvoja se je spremenil ustroj kmetij. Pojavili so se silosi, strojne lope in garaže. Več kot polovica hribovskih kmetij ima tri ali štiri posebej stoječa poslopja.

Avtohtona razporeditev stavb je gručasta, takšna pa prevladuje tudi danes, saj jo ima še 44 % kmetij. Navadno hiša stoji s slemenom pravokotno na plastnice zemljišča, gospodarska poslopja pa so postavljena vzporedno z njimi.

Velika prednost hribovskih kmetij je kakovosten bivalni prostor z nadpovprečnim osončenjem, višjimi najnižjimi temperaturami v hladni polovici leta, čistejšim zrakom in boljšim razgledom, kar pride do veljave predvsem pri višji življenjski ravni, ki pa je večina vzorčnih kmetij nima. Da imajo slabe razmere še vedno večjo težo kot prednosti glede na življenje v dolini, dokazuje hribovska depopulacija (4). Kar 42 od 111 obravnavanih kmetij je ostalo brez gospodarjev, ki bi od svoje zemlje tudi živeli.

Hribovska kulturna pokrajina je v procesu preobrazbe, ki jo nakazujejo goloseki, številni vikendi na najbolj izpostavljenih legah, propadajoča poslopja, izginjanje tradicionalne oblike kmečkega doma, ozelenjevanje in ogozdovanje, ostarevanje in odseljevanje prebivalstva in podobno. Procesov spreminjanja ni mogoče ustaviti. Kljub temu bi morali najti načine za ohranitev obstoječe pokrajine, saj je, kot pravi maksima Augusta Rodina (2), »tradicijo treba razvijati in vzdrževati, ne pa konzervirati«.

1. Cvar, A. 1988: *Karavanska hiša*. Ljubljana.
2. Drozg, V. 1995: *Morfologija vaških naselij v Sloveniji*. *Geographica Slovenica*, 24. Ljubljana.
3. Fister, P. 1993: *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*. Ljubljana.
4. Gams, I. 1983: *Hribovske kmetije Slovenjgraškega Pohorja*. *Geografski zbornik*, 23. Ljubljana.
5. Gams, I. 1959: *Pohorsko Podravje*. Ljubljana.
6. Meze, D. 1980: *Hribovske kmetije v Gornji Savinjski dolini po letu 1967*. *Geografski zbornik*, 19. Ljubljana.
7. Meze, D. 1986: *Nekaj splošnih ugotovitev o hribovskih kmetijah na Slovenskem*, *Raziskovalec*, 16. Ljubljana.
8. Natek, M. 1992: *Prebivalstvo hribovskih kmetij na Pohorju*. *Geographica Slovenica*, 23. Ljubljana.